

HET GELAAT VAN GOD

Henk Vijver

Van 22 september tot 7 oktober 2008 verbleef ik in Quito, Ecuador, om les te geven aan het Semisud (Seminario Sudamericano), een theologische opleidingscentrum van de pinksterkerken in Latijns-Amerika te Quito.

San Fransisco de Quito, Ecuador

Wie rondloopt in het historische centrum van de stad Quito begrijpt al gauw waarom deze stad al sinds onheugelijke tijden in de volksmond het ‘gelaat van God’ heet – *la carita de Dios*. Gebouwen, pleinen en straten uit de 16^e eeuw, de tijd van de Spaanse conquistadores. Het blinkend wit van de kerken tegen de blauwe lucht en op de achtergrond steeds de bergen van de *Cordillera de los Andes*, die de stad van alle kanten omringen. De meeste indruk maakt de kerk van de Fransiscanen, gebouwd tussen 1540 en 1580. Je loopt over krakende oude planken. Het is er schemerdonker. De wanden en plafonds zijn met goud beslagen. Men zegt dat er in de kerk voldoende goud is om de hele buitenlandse schuld van Ecuador in een keer af te lossen. God heeft de Fransiscanen echter met genoeg zuinigheid begiftigd om te voorkomen dat zij zoiets ooit zouden doen.

Ik breng twee hele zaterdagen door in dit historische centrum dat een plaats heeft gekregen op de lijst van het culturele werelderfgoed van de Unesco: *‘Patrimonio Cultural de la Humanidad’*. In de kerk van de Fransiscanen wordt een mis gevierd. De kerk is bomvol met mensen die zichtbaar uit alle lagen van de bevolking afkomstig zijn. En buiten op het plein zijn minstens zoveel mensen: toeristen, kerkgangers en verkopers van allerlei waren. Er hangt een spanning in de lucht voor wat komen gaat. Dit is de kerk zoals ze kennelijk duizenden mensen blijft fascineren. Een onvergankelijk en onaantastbaar instituut; een mystieke en betoverende ruimte waar God aanwezig is op aarde.

De indruk is overweldigend. De kerk met haar bijgebouwen en prachtige patio’s, de overdaad aan barokke versiering van muren en plafonds, de stroom kerkgangers, het enorme plein voor de kerk, de Indiaanse vrouwen met hun hoeden. Een politieagent stuurt me weg als ik op een verboden plek foto’s maak.

Maar dan kan ik zeggen: ‘Ik heb het gelaat van God gezien’. De hele dag al.

Geloofsbeleving

Wat hier altijd weer opvalt, is dat, anders dan in ons gesecculariseerde Europa, geloof een niet weg te denken dimensie is van heel het dagelijks bestaan. Mensen hebben een soort argeloze gelovigheid waarbij men in alles en voortdurend op natuurlijke wijze de hand van God ervaart. God is er en Hij is in alle dingen. Dat kunnen gesecculariseerde Westerlingen, ook de christenen onder hen, zich al niet meer voorstellen.

Ik merk dat in de gesprekken met een studente die een jaar geleden haar vriend verloor door een verkeersongeluk. Ze stonden op het punt van trouwen. ‘God heeft mij een groot verdriet gegeven. Maar God geeft me nu ook de kracht om verder te gaan. God geeft me ook deze cursus en deze ontmoeting met jou, en onze gesprekken’. Er spreekt een grote mate van authenticiteit en vertrouwen uit.

Een andere deelnemer aan de cursus, een oudere pastor die al jaren onder de indígenas werkt, vertelt: ‘God heeft mij de opdracht gegeven dit werk te doen. Met mijn vrouw en kinderen werken wij nu al jaren onder de indígenas en God heeft ons in alle opzichten gezegend: wij voelen de beschermende hand van God over ons’.

Het wordt ook duidelijk dat niet alleen de imposante en overweldigende katholieke kerk de mensen aantrekt. Het zijn eveneens de pinksterkerken die de mensen aanspreken juist door

hun eenvoud en menselijke warmte en omdat zij de mensen ruimte bieden om het geloof op hun eigen wijze te uiten en te beleven.

De cursus

Ik geef een cursus in het '*programa de maestría*' van het Semisud aan een groep van 20 studenten. Ze zijn afkomstig uit Midden- en Zuid-Amerika, van Mexico tot Argentinië. Dat is op zich al een erg boeiend gegeven. We hebben met elkaar veel gemeen: de taal en de cultuur van Latijns-Amerika. Maar daarnaast zijn er de soms grote verschillen tussen de afzonderlijke landen, de verschillende kerken en de afzonderlijke versies van het Spaans die zorgen voor de Latijnse sfeer en humor.

Ook in leeftijd verschillen zij nogal. De jongste deelnemer is 27 jaar, de oudste 63. Allen hebben zij ervaring opgedaan in hun kerken, als pastor of als kerkelijk werker.

We werken elke ochtend van 8.00 tot 13.00 uur. We wisselen mijn colleges af met arbeid in groepen en presentaties door de studenten. Je kunt in zo'n periode dus heel wat doen. Het klimaat is heerlijk fris en nodigt uit om hard te werken.

In de colleges over contextuele exegese behandel ik het gegeven van contextualiteit als een kenmerk van geloven en van theologie. Het is voor de theologie een onvermijdelijk gegeven en tegelijk een opdracht om contextueel te denken. Contextualiteit betekent dat geloven altijd gebeurt op menselijke manier, in rapport met de vaak voorbijgaande mores, inzichten en gewoonten van een cultuur. Elke context mag er zijn. Dat betekent ook dat bijbeluitleg niet voorbehouden mag zijn aan theologische deskundigen, maar dat de uitleg van leken zeker zo belangrijk is. Waar het om gaat is te komen tot een existentiële lezing van de bijbel en dat doen leken in hun onbevangenheid soms juist beter dan deskundigen. Zie de gevestigde bijbelcommentaren die doorgaans veel eruditie verraden, maar nauwelijks het hart raken.

De menselijke imperfectie is kenmerkend voor alle cultuur en dus ook voor geloven. Er bestaat geen absolute of pure versie van het geloof. Geen enkele context is het universum. De fout van het West-Europese christendom is vaak geweest dat het eigen model van geloof, kerk en theologie werd geëxporteerd naar andere continenten als universeel model.

Voor de studenten is dit onderwerp al aanleiding tot veel discussie, gewend als zij zijn aan de waarheidsclaims van de katholieke kerk, maar ook van hun eigen kerk. Zij behoren vrijwel allen tot de '*Iglesia de Dios*' (de kerk van God), één van de grootste pinksterkerken. Via het thema van de contextualiteit komen we zo als vanzelf terecht bij het credo van de schepping: de gelovige interpretatie van een gebroken wereld als werk van God. De bijnaam van Quito leent zich prachtig voor theologisch gebruik: menselijke cultuur als gelaat van God. Dat je zoiets kunt zeggen van cultuur en samenleving en dan nog wel van een zeer onvolmaakte cultuur en samenleving, is nieuw voor de studenten.

Spannend wordt het vooral als de grenzen en de risico's van contextualiteit aan de orde komen. Naast een zwarte Jezus en een Indígena-Jezus (hier dikwijls afgebeeld in Indiaanse rok), bestaat er ook een blanke Jezus met blauwe ogen die ooit een rol speelde in de theologische legitimering van het nazisme. De contextualisering van het geloof kan dus degenereren tot het heilig verklaren van de eigen context.

Dat inzicht brengt ons bij de relatie die er moet bestaan tussen contextualiteit en universaliteit. De eigen context heeft recht van bestaan, maar is beperkt en moet dus verbonden worden met andere contexten. Contextueel geloven kan alleen maar als er een permanent gesprek plaats vindt tussen de talloze vormen van geloof. Juist de diversiteit en het gesprek kan de contextualisering behoeden voor valkuilen. Kortom, de keerzijde van contextualiteit is 'katholiciteit'.

Zo leidt het gesprek over exegese tot de conclusie dat intercultureel bijbellezen en contextueel bijbellezen bij elkaar horen als de twee kanten van de ene medaille die ‘geloven’ heet.

Wat is geloven en theologiseren in de Latijnsamerikaanse cultuur? Literatuur komt aan de orde als uitstekende gids om een cultuur te leren kennen. In die geest bespreken we een aantal Latijnsamerikaanse romans uit het recente verleden en een aantal nieuwere, vanuit een theologisch perspectief. We bespreken *Crónica de una muerte anunciada* en *El ahogado más hermoso del mundo* van Gabriel García Márquez en de roman *El hablador* van Mario Vargas Llosa. Van de jongere generatie schrijvers komen aan de orde *Los informantes* van de Colombiaanse auteur Juan Gabriel Vásquez en *El cojo bueno* van de Guatemalteco Rodrigo Rey Rosa (overigens allemaal in het Nederlands vertaald).

De laatst genoemde romans laten een interessante verschuiving zien in de Latijnsamerikaanse cultuur. Door de ‘informatie’ die van ons uitgaat (ons doen en spreken) zijn wij allemaal medeplichtig aan het kwaad waaronder mensen in deze wereld lijden, lijkt de hoofdgedachte van Vásquez te zijn. En Rey Rosa laat zien dat geweld en wraak een dodelijk model vormen dat te overwinnen is.

De Latijnsamerikaanse theologie sprak vroeger meestal met grote stelligheid over de bronnen van het kwaad en presenteerde met evenveel zekerheid de weg naar een rechtvaardige maatschappij. Daarin was zij spreekbuis van een bepaalde tijdgeest. Die zekerheid lijkt althans in deze literatuur verdwenen. De bronnen van het kwaad zijn overal en in ieder geval ook in de mens zelf. Daarmee lijkt ruimte vrijgemaakt voor bezinning op vergeving en verzoening.

De bezinning op literatuur brengt ons op de rol van verhalen in homiletiek, en vooral in pastoraat en sociale ethiek. Een mens leeft om te vertellen, zoals García Márquez in zijn autobiografie schrijft (*Vivir para contarla*). Door je leven te vertellen word jij het subject van je eigen bestaan. Dat biedt aanknopingspunten voor het pastoraat.

Wat de sociale ethiek betreft: de roman *El Hablador* van Vargas Llosa leert ons dat verschillende culturen kunnen samenleven als zij hun verhalen weten te vervlechten. Als mensen luisterend en vertellend samen een nieuw verhaal vormen, worden zij pas echt mens. Dat komt naar voren in het wereldbeeld van de Machiguengas dat Vargas Llosa beschrijft. De wereld kan bestaan omdat en zolang verschillende gedachten en verhalen met elkaar vervlochten zijn, zoals boa’s die in elkaar gerold de siësta slapen. Daarmee is een model gegeven voor een plurale samenleving. Via de roman van Vargas Llosa komen we zo te spreken over de democratische samenleving die ook slechts bestaat als mensen in staat zijn te luisteren naar elkaars verhalen (ideologieën) en die om weten te vormen tot een nieuw gezamenlijk verhaal.

Vanwege het referendum van 28 september in Ecuador komen we te spreken over democratie. De wetten die een verandering zullen ondergaan vanwege dit referendum hebben o.a. betrekking op abortus en het homohuwelijk. Op hun vragen leg ik uit wat de situatie is in Nederland die hier door katholieke bisschoppen steeds weer wordt opgevoerd als toppunt van decadentie. De studenten staan open voor mijn verhaal hierover, ook als ik vertel over de kerkelijke inzegening van het homohuwelijk, al zijn de meesten het daar niet mee eens. We kennen elkaar dan al wel een paar dagen en er is al een grote mate van vertrouwdheid ontstaan. In de evaluatie aan het slot geven sommigen aan mijn openheid en onbevagenheid hierin erg plezierig te hebben gevonden.

De evaluatie van de cursus door de studenten is erg positief. Ik had hen geleerd hun eigen cultuur te waarderen (*‘apreciar lo nuestro’*), zegt één van hen.

Het Seminario Sudamericano

Ik heb het Semisud ook deze keer weer ervaren als een boeiende en goede theologische instelling. Allen die thuis zijn in kerk en theologie van de Spaanssprekende wereld, komen hier vroeg of laat langs. Men erkent de noodzaak van theologische verdieping en werkt daar bewust aan. Sommigen spreken in dat verband van een *pentecostalismo moderado* als kenmerkend voor het Semisud en een groot deel van de Iglesia de Dios.

Wat ik als erg positief zie in het programma van het Semisud is de aandacht die men geeft aan de verschillende ministerios binnen de kerk, zeg maar het veld van de praktische theologie. Daarbinnen valt ook de scholing van leken en kerkelijke werkers. Voor de bevrijdingstheologie leek de praktische theologie nooit zo interessant te zijn. Hoe immers de gewone ministerios binnen de kerk in verband te brengen met een politiek programma dat om radicale middelen vraagt? De opkomende pinkstertheologie knoopt in dat opzicht dus veel sterker aan bij het geloofsleven van de gemeente en de vragen en noden die zich daar aandienen. En zo hoort het ook, zoals Gustavo Gutiérrez jaren geleden al schreef. Eerst komt de gemeente met haar geloofsbeleving en geloofsvragen, dan komt de theologie.

Iglesia de Dios

De Iglesia de Dios blijft groeien. In Zuid-Amerika telt de kerk ongeveer 800.000 leden. Van Midden-Amerika heb ik geen precieze cijfers, maar alleen al in Guatemala heeft de Iglesia de Dios 250.000 leden. In Midden-Amerika is de kerk overigens wel behoudender dan in Zuid-Amerika, zo werd mij verteld. In de VS heeft de Church of God af en toe zelfs fundamentalistische trekken. Van fundamentalisme was onder mijn studenten geen sprake. Ook de wat meer behoudende mensen uit Midden-Amerika deden met open geest mee aan het gesprek over delicate thema's.

Na de jaren van soms extreem charismatische uitingen, is de Iglesia de Dios nu in een etappe van formalisering en institutionalisering gekomen. Er bestaan zeker nog onnavolgbare uitingen van het pinkstergeloof (zoals het spreken in tongen), maar de dominante tendens is nu vooral de zorg voor een goede organisatie en theologische verdieping. Dat betekent dat de Iglesia de Dios voor anderen een minder grillige en stabielere partner is geworden. Men kent een ledenregistratie, er zijn financiële afspraken over de betaling van pastores, de leden worden geacht hun diezmos (10 %) aan de kerk te geven, autogestión o.a. op financieel terrein geldt als belangrijke doelstelling, en de formele organisatie is goed geregeld.

De kerk als internationale organisatie heeft een sterk gelaagde hiërarchische structuur. De pastores zijn onderverdeeld in niveaus op grond van hun kennis en werkervaring, waarbij de 'hogere' een zekere (bege)leiding geven aan de 'lagere' niveaus en grotere beslissingsbevoegdheid hebben. Boven de plaatselijke kerken en predikanten staan regionale, nationale en nog weer hoger de continentale supervisors. Aan de top van de Iglesia de Dios, die in alle continenten actief is, staat een raad van 18 personen. Daarboven staat tenslotte de hoogste supervisor. Er zijn bovendien regelmatig vergaderingen op nationaal en internationaal niveau waar kerkleden naar worden afgevaardigd.

De Iglesia de Dios erkent de noodzaak van theologische verdieping. Vanuit het Semisud wordt veel werk gemaakt van de *educación por extensión*, want er zijn veel pastores en kerkelijke werkers met zeer weinig theologische kennis. Op het terrein van het theologisch onderwijs zoekt men ook de samenwerking met de historische protestantse kerken, die immers op dit veld een sterke traditie hebben.

Theologische thematiek

Er vinden in Latijns-Amerika belangrijke verschuivingen plaats in kerk en theologie. Ik kwam een paar thema's tegen die momenteel de aandacht vragen en ook beginnen te krijgen.

Onder de indiaanse bevolking zijn het vooral de charismatische kerken die aanspreken en groei vertonen. Ik maakte de laatste zondag een kerkdienst mee in een indígena gemeenschap in het dorpje Pastocalle. Ik word met veel warmte ontvangen en mag iets vertellen over mijzelf en de kerk in Nederland waar ik pastor ben. Men geeft mij veel groeten en Gods zegen mee. Het charismatische karakter van de kerk blijkt niet extreem te zijn; het is alles erg informeel en straalt warmte uit. Maar het sluit kennelijk aan bij de eigen leefwereld en cultuur van deze mensen. Er wordt geapplaudisseerd voor dansende kinderen en er worden aan een aantal mensen rolstoelen geschonken namens de internationale Wheel chairs foundation. Bij het Semisud ziet men het als een belangrijke taak voor de theologie deze **relatie tussen charismatische kerken en indiaanse cultuur** te onderzoeken.

De bevrijdingstheologie legde sterk de nadruk op het maatschappelijk en politiek engagement van kerk en theologie. Dat vertokte zich meestal in een theologische keuze voor een duidelijk gedefinieerde politieke lijn, zoals de socialistische revolutie. Nu kom ik bij veel mensen het besef tegen dat de redding van de samenleving niet kan liggen in één politieke stroming die dan als Messiaans wordt gepresenteerd, maar dat de verschillende partijen elkaar nodig hebben. De prediking van de revolutie is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor ideeën over democratische samenwerking en langzame verbetering van de samenleving.

In dit kader moeten ook de thema's **vergeving en verzoening** worden genoemd. In de meeste landen heeft men dramatische ervaringen opgedaan met militaire regimes en revolutionaire bewegingen. Voor Messianisme is daarom weinig ruimte meer. De verwerking van de trauma's lijkt nu op gang te komen en daar passen de genoemde onderwerpen bij. Het is een thematiek die om veel theologische en ethische verdieping vraagt. Ik verwijs in dit verband ook naar de studie van Schreier (in: *Fullness of life for all*). Het denken van de Israëliische filosoof Avishai Margalit (*Herinnering. Een ethiek voor vandaag*) zou hier een welkome steun kunnen geven.

De verhouding tussen verschillende subculturen binnen een samenleving krijgt veel aandacht zowel in de Ecuadoriaanse samenleving als in de kerken. De vragen rond de **pluriculturele samenleving** en de autonomie van de indígenas blijken bij de studenten uit de meeste landen erg te leven. Mij valt op dat vrijwel iedereen met grote zorgvuldigheid spreekt over deze thematiek. Dat bleek bijvoorbeeld ook bij de bespreking van *El Hablador* van Vargas Llosa. In Ecuador hebben indígena volken een zekere autonomie (evenals bijvoorbeeld in Colombia de pueblos autónomos), o.a. op het gebied van strafrecht. Ik hoorde daar echter ook problematische verhalen over. De indígenas kennen bijvoorbeeld fysieke straffen die de meeste burgers als onmenselijk ervaren.

De situatie van de kerken in Zuid- en Midden-Amerika vraagt om hernieuwde bezinning op de **oecumene**. Daarbij gaat het o.a. om de verhouding tussen de charismatische kerken en de historische protestantse kerken. De eerste vormen al een enorme meerderheid, maar de laatste hebben dikwijls nog een enorme vinger in de pap, simpelweg omdat zij meer ervaring hebben met leiderschap en nogal wat dominante figuren in hun gelederen hebben. De historische kerken verkeren echter al jaren in een crisis en hebben te maken met descrecimiento. Dus, hoe verder met de oecumene, vragen velen zich af.

Consejo Latinoamericano de Iglesias (CLAI)

De discussies binnen de Latijns-Amerikaanse Raad van Kerken (CLAI) hebben te maken met spanningen tussen sommige historische kerken en hun leiders én aan de andere kant de nieuwe, vaak sterk groeiende, charismatische kerken. De historische kerken hebben jarenlang leidersfiguren geleverd die ook internationaal (bijvoorbeeld in de Wereldraad) een grote rol speelden. Denk aan mensen als Emilio Castro, Federico Pagura en Jose Miguez Bonino, wier methodistische achterban echter niet meer is dan een splinter in de Latijns-Amerikaanse kerkelijke wereld.

Sommigen van hen (zoals vooral Míguez Bonino) staan open voor de pentecostale kerken en vinden daar dan ook veel sympathie, anderen hebben meer moeite om de macht af te staan aan deze nieuwe kerken.

Overigens voldoet het onderscheid tussen die twee soorten kerken nauwelijks meer. Ook veel historische kerken hebben de laatste jaren ruimte geschonken aan charismatische vernieuwing, zoals bijvoorbeeld de methodistische kerk van Ecuador. Hetzelfde verschijnsel is overigens al sinds jaren te zien binnen de Rooms-katholieke kerk.

In veel gevallen betekent dat naar mijn indruk geen schokkende verandering. De gewone, niet-theologische leden van de kerkgemeenschappen en hun leefwereld krijgen meer invloed. Dat is een groot winstpunt. Charismatische kerkdiensten zijn informeel en geven gelegenheid voor persoonlijke expressie van het geloof. De liederen zijn eenvoudig van tekst en melodie, en inspireren de beleving en de participatie van alle deelnemers. De sfeer is er een van grote gastvrijheid en betrokkenheid. Ik heb een keer gepreekt in een 'Iglesia de Dios'. Na afloop van de preek meteen een warm applaus en omhelzingen. Voor de dienst wordt er door de voorganger persoonlijk gebeden met iedereen die binnenkomt. Het is een gezellige, emotionele en dynamische bijeenkomst. Je krijgt de indruk dat theologische of kerkelijke leerstellingen nauwelijks een rol spelen. Het geloof is vooral een kwestie van spontaan gedrag. Als gast kun je je snel thuis voelen in een dergelijke gemeenschap.

Inhoudelijke verdieping (die men over het algemeen dus wel wenst) zal m.i. tot stand kunnen komen als voorgangers leren hun prediking meer door de bijbelse verhalen te laten voeden, en niet meer uitsluitend door de emoties van hen zelf en van de gemeenteleden. Preken is immers zoiets als het verstrengelen van eigen geloof en leven met geloof en leven zoals wij ze uit de oude verhalen leren kennen.

Slot

Het was al met al een waardevolle hernieuwde kennismaking met de wereld van het pentecostalismo dat o.a. vanwege zijn doorgaande groei spannende vragen blijft oproepen. Hoe zal het verder gaan met deze kerken? Zal zich een eigen pinkstertheologie ontwikkelen en hoe zal die er uit zien? Mede gezien de ontwikkelingen binnen de Iglesia de Dios en het Semisud denk ik dat wij als PKN hier een boeiende partner hebben gevonden met wie we het contact graag gaande houden.

Oss, november 2008
Henk Vijver